

aesthetic value too. In language education, the importance is given to the technology of learning cultural language approach on orthoepic word building, lexical, semantical, grammatical, stylistic and communicative levels as it is said in I. Ohienko's works. This problem is actively solved in state and higher schools.

The article underlines the role of language teacher in practical studies. They themselves should educate form and develop linguistic personality of a pupil or a student. Noting the role of modern scientists as lingual didacters in problems of language culture the authors they accent I. Ohienko's role in working out theory and practice of cultural linguistic approach to native language studies. With the help of the article content they tried to prove that great scuntist's ideas long live develop and influence the development of Ukranian lingual didactics.

Key words: language culture approach, literary language, linguistic personality, communicative competence.

Отримано: 24.09.2018 р.

УДК 821.161.2О1/7].08

DOI: 10.32626/2309-7086.2018-15-2.132-136

А. М. Сірант

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

МОВНІ ЗАСОБИ ТВОРЕННЯ ОБРАЗУ БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО В ІСТОРИЧНІЙ ПОЕМІ І. ОГІЄНКА «НЕДОСПІВАНА ПІСНЯ»

Стаття присвячена аналізу особливостей вербалізації образу гетьмана Богдана Хмельницького в поетичній рецепції Івана Огієнка. Охарактеризовано динаміку розвитку образу в поемі та мовні засоби, якими послуговувався автор для його творення. Окреслено перспективи подальших досліджень творчості Івана Огієнка в лінгвокультурному аспекті.

Ключові слова: мовні засоби, лінгвокультурна специфіка, лексема, порівняння, мовний образ, моделювання, лінгвістичний прийом.

Теорія поетичної мови, що розвивається на ґрунті комунікативної лінгвістики, не може всебічно розкрити внутрішню естетичну єдність та цілісний зміст поетичного твору. Для неї поетичний твір – лише мовний контекст, у межах якого дослідники розпізнають структурні властивості та функції засобів поетичного виразу та зображення, що використовуються та моделюються в ньому. Вивчення мови національних поетів та прозаїків, на нашу думку, не може бути об'єктивним без урахування підходів, випрацюваних у межах лінгвокультурології, когнітивної лінгвістики, тобто без урахування мовно-етнічного, ментального та індивідуально-психологічного компонентів картини світу кожного окремого автора.

Унікальним явищем для української культури є творчість Івана Огієнка. Вболіваючи за долю своєї рідної землі та свого народу, вчений, літератор, мовознавець, релігієзнавець, церковний ієрарх митрополит Іларіон залишив чималу творчу спадщину, яка має беззаперечну значущість для розуміння й збереження української культури. Осібно у його творчості знаходимо роботи, присвячені визначним постатям в українській історії, зокрема, це постать гетьмана Богдана Хмельницького. Сучасна лінгвістика має значний досвід вивчення мовного образу людини. Це роботи Н. Арутюнової, О. Бондаренка, К. Голобородька,

С. Єрмоленко, А. Пікалової, Ю. Степанова, В. Сухенко, Г. Сютю та інших. Проте, наукових розвідок, які були б присвячені вивченню мовних засобів моделювання образу гетьмана Хмельницького в поемі І. Огієнка «Недоспівана пісня», не було. Тому тему нашого дослідження вважаємо **актуальною**.

Метою статті є з'ясувати особливості мовного представлення образу гетьмана в поетичному дискурсі І. Огієнка. Мета передбачає розв'язання таких завдань: визначення домінантних лексем, якими послуговується автор, моделюючи образ; класифікація лінгвістичних прийомів творення образу Б. Хмельницького; виокремлення індивідуально-авторського та національно-маркованого елементів мовного портрету гетьмана.

Найповнішу характеристику Богдана Хмельницького автор подає в середині поеми: *І всі хочать собі вигоду / Якусь з Козакії здобути. / Але гетьман не дасть на шкodu, / Бо знає добре пах отрути. / Відкритий, щирий у розмові. / Він правду ясно ріже в очі – / Богдан не звик ховатись в слові / Й послив сміливістю лоскоче. / Гетьман говорить по-латині – / Він знає мову цю, як рідну. / І бачать завжди, вчора й нині. / Його одну поставу гідну. / Немов стрільчаста осоко́ра, / Хмельницький зростом був високий. / Велична постать крутогора. / Козак моторний, темноокий. / Бринить задума в нього з чола, / І сяйвом б'ють глибокі очі. / Пошану сіяв він докола. / Як місяць в зрок серед ночі. / Послів приймає – цар державний. / Що зріс в придворній тишині славі. / При ньому збір старшини славний / Боронить честь в блискучій лаві. / Богдан, як тур, міцний на душі. / Та запальний, немов солома. / Йому б носитись в завірюсі / І, як в могилі, душою вдома. / Погляньте в бої на Богдана, / Коли він мчить на коні: / Його не млоїть куля й рана. / Немов зродився на огні* [2, с.342-343]. Тут І. Огієнко доповнює опис моральних та вольових якостей гетьмана описом його зовнішності, який ще більше увиразнює особистісні риси Б. Хмельницького. Типовим для автора є вживання лексеми «ясний» у процесі моделювання художнього образу гетьмана: *Як тільки сонце блисло зрана. / Козаки бились вже в таборі: / Скрізь мріє **стать ясна Богдана**, / Скрізь чуть слова його **суворі*** [2, с.304]; *Чого тобі, **ясний Богдане**, / Так пахне ласка королева? / Таж військо в тебе, як обране, / А зброя їхня – вся крицева!* [2, с.334]. Можна припустити, що автор порівнює гетьмана з місяцем, адже для українського фольклору властивою є сполучуваність такого типу: ясний (ясен) місяць. Слід також звернути увагу на те, що це означення у тексті поеми вживається і щодо козаків, які були у війську Б. Хмельницького: ***Ясні Богданові орлята** / Родили волю для України. / І вся ватага їх крилата / Полякам сіяла руїни* [2, с.320]. На нашу думку, це не є випадковим слововживанням, а використано автором з метою створення образу гідного очільника, який сам виховує своє оточення.

Динаміка розвитку художнього образу гетьмана відбувається паралельно до розвитку подій у романі. Спочатку І. Огієнко характеризує героя через його наміри: *І стало сонце колом в морі, / І на руїни лле проміння. / Думки в **Богдана неозорі** / Кружляли роєм **про спасіння*** [2, с.292], додаючи потім характеристику його сили як засобами прямої номінації (*смілий вояка*), так і метафоризовано (*сталеві м'язи*): *У тебе шабля он при боці, / Я знаю – **смілий ти вояка** – / Хіба самі ви вже не в моці / Забить мечем у справу гака?» / **Богдан** вклонився королеві / Й пішов шукати правди в зброї. / У нього м'язи ще **сталеві**, / Закона знайде він у бої!* [2, с.293].

Цікавим у лінгвокультурному аспекті є використання І. Огієнком символу крила, що є одним із засобів вербалізації концепту ПТАХ: *Але в **Богдана***

довгі крила, / Він хватко вилетів з арешту, — / І знову сяє праця мила / На зло полякам й Юді Пешту. [2, с.297]; На Січ подавсь Богдан на крилах, / З ним — син Тиміш і щирі друзі. / Щодень зростає він на силах. / Вся Січ працює з ним в супрузі. [2, с.298]. Концепт ПТАХ є архетипним концептом, який зустрічається практично в усіх культурах та пов'язаний із концептом ЛЮДИНА, який теж є в усіх культурах як центральний елемент концептуальної картини світу. Тому вважаємо, що омовлення цих значущих для людства концептів через мовне моделювання образу гетьмана є намаганням автора показати важливість його постані не лише для історії української держави, а й у контексті світової історії.

Лінгвокультурну специфіку мають уривки, де для конструювання художнього образу Б. Хмельницького І. Огієнко використовує порівняння, джерелом яких є усно-поетична народна творчість: *Козаки йдуть — невпинна лава. / Гримить музика — грім по горах. / Над ними блискавкою слава / Провадить танця на просторах. / Напереді — Богдан в промінні, / В червонім, з золотом, кунтуші. / Горить бунчук в яснім камінні / І сяйво б'є йому з душі! / Баский румак під возжем крас, / Хмельницький зводить зір високо. / Народу — товпище безкрає. / Де тільки глянуть може око! / Ясні над гетьманом прапори / Рокочуть гордісно про славу; / Нема в нас польської вже змори. / Забито панцину лукаву / Полковники кругом Богдана, / Немов круг місяця ті зорі. / До нього в них — любов і шана. / До нього — відданість в покорі [2, с.337]; Ой то не місяць срібним колом / Посеред зірок в небі грає — / Богдан Хмельницький з ясным чолом, / А з ним — полковництво безкрає [2, с.338]; Богдан, мов вихор, в пацу бою / Летить, як сокіл, на коні. / Не дорожить ніде собою / І б'ється в смертному огні! / в бою, як возждь, на періцимісі / Грозою меч його літає. / Він піде сам хоч б на двісті. / Як буря в полі, грізно грає. / Він сміло рветься в небезпеку. / Як спраглий олень до потоку. / Побіду зорить недалеко / І туром мчить у січ жорстоку. [2, с.305]; Гряде Богдан, як тур, додому. / За руку з ним у танці слава: / Завдав ляхам навк позрому / І перед ним тремтить Варшава! [2, с.334]; Ой то не сонце на світанні / Встає у пурпурі зі сходу — / Хмельницький в пишиному убранні / В їжджає в Києві до народу! [2, с.335].* У наведених контекстах спостерігаємо порівняння гетьмана і з явищами природи, і з небесними світилами, і з тваринами: *гетьман, як вихор, як буря в полі, як місяць, як сонце, як спраглий олень, як тур.*

Ще одним із засобів мовної портретизації є порівняння гетьмана з батьками: *І б'ється об клітку Богдан головою, / І чує; рокочуть гармати. / І рветься душа його сміла до бою / Та клітки йому не зламати... / Чотири вже роки воює за волю. / Як мати горлива за діти. / І ось на заплату попався в недолю, / У хана в кайданах сидіти... / «А там мої браття у крові та в поті. / Мов діти без батька, конають; / Розп'яті ляхами на лютий Голготі, / За втечу мене проклінають... [2, с.371]; та з князем Володимиром: Богдан у Золоті ворота / На білім конику в їжджає. / І сяє все від срібла й золота, / І щастя перліть безкрає! / Так тут в їжджає творець держави — / Князь Володимир і бояри. / І лади їх, ясні Хурави, / Метали хорсові їм дари [2, с.338]; І дзвонять дзвони великодні: / Богдана князем нарекли. / Усі Святителі Господні / Рятують Русь Христову з мли [2, с.341].* Вибір автором саме цих образів для порівняння з образом Б. Хмельницького виявляє світоглядні ціннісні орієнтири українського народу, для культури якого надзвичайно важливим є культ сім'ї. Образ князя Володимира додає до портретної характеристики гетьмана зміст «державець»: *І відновила держава, / Богдан Хмельницький став на чолі. / Упала панцина лукава, / У шовк убрались босі й голі! [2, с.342].*

Про людину, як відомо, говорять її вчинки. І. Огієнко також використовує ситуативний контекст як для мовного моделювання образу, так і для висловлен-

ня власного ставлення до гетьмана: гетьман-миролюбець – **Богдан усіх пустив на волю** – / **Не хоче крові проливати**. / Він їм приборкав лиш сваволо. / Тепер вертайтеся до хати! [2, с.306]; **Дає Замістья викуп добрий**, / **Богдан не хоче лити крові**; / **Відважний завсиди й хоробрий**. / **Та любить зратися в перемови** [2, с.333]; гетьман-восначальник – **Заграли грізно барабани**. / **Махнув Хмельницький булавою** / **Нищо козакам стріли й рани**: / **Усі рвонулися до бою** [2, с.304]; гетьман-християнин і людинолюбець – **Богдан товаришів скликає**, / **Несуться Богу пінопіння** – / **На серці щастя всім безкрає** / **Покрила вонна ніч весіння** [2, с.311]; **Летить селянство до Богдана**, / **Немов пташки небесні в вирій**: / **В козацькім таборі від рана**, / **Нема кінця юрбі цій ширій!** / **Все духовенство до Богдана** / **Потиху з радістю пристало**. / **Бо Церква ятрилась, як рана**, / **В яку вп'ялося ляське жало** [2, с.314]; **В свічках горить Свята Софія**, / **Богдан від щастя ревно плаче**: / **Збулась велична, горда мрія**. / **Збулося марення козаче!** [2, с.339]. Важливим мовним засобом моделювання образу в поемі є створення ситуації оцінки героя іншими: **Вся Січ летить стрічать Богдана** – / **Його, як свята, тут чекали**, / **Йому поклони та пошана**; / **«Він втілить наші Ідеали!»** [2, с.299]; **Богдан бенкетує гучно править**, / **А з ним – лицарства довгі лави**: / **Воно гетьмана в пісні славить** – / **Дав Україні волі й слави!** [2, с.312]; **Богдан на устах у народа**. / **Ім'я його – в обіймах слави**; / **І Україною свобода** / **Крилом майнула без обави** [2, с.313]; **Жінки за гетьмана Богдана** / **Пили в огонь, як чоловіки**. / **При кожному його кохана** / **Жіноцтво вславила навкіи** [2, с.319]; **Богдан подався на Замостя**, / **Бо ви-магало військю дії**. / **Його приймали скрізь, як гостя**. / **Що всім несе святі надії**. / **Усю дорогу дзвонять дзвони**. / **Народ стрічає з образами**; / **«Почуй, Богдане, наші стони**, / **Вступися, гетьмане, за нами!..»** [2, с.331].

Використання автором умовного способу: **Богдан узвє би легко місто**. / **Та жаль його, юнацькі чари**: / **Козаки зміять Львів на тісто**. / **До нитки обдеруть татарини...** / **Веде Хмельницький перемову**, / **Щоб здався Львів без оборони**. / **Посли приходять знову й знову** / **І лєсть плетуть на перегони**. / **Ідка черва гризе Богдана**, / **І час цінний іде ні на що**. / **Не візьмєш ти на розум пана**. / **Розмови з містом – на пропацию**. / **Хто тратить слухиную нагоду**. / **Той часто тратить цілу справу**. / **Богдан би щастя дав народу**. / **Коли б пішов був на Варшаву**. / **Нема орлиної відваги** / **В Богдана з Польщею пірнати**, / **А ще б краплиночку наснази** – / **Й змолв би в порох польськї трати**. [2, с.330]; **Богдан був син свого віку** / **І не цікавився юрбою**. / **Не добачав в селянстві ліку** / **Й не вмів повести за собою**. / **Коли б Богдан на власні сили** / **Усе поклав був від початку**. / **Його б події не скосили** / **І Україна мала б хатку**. / **Народ на плечах ніс Богдана**, / **Стелив до сонечка дорогу**. / **Йому ж на думці – доля пана**, / **І забував сірому вбогу** [2, с.378], – омовлене позицію самого автора у трактуванні подій та ролі головного героя поеми у них. І. Огієнко сугестивно висловлює свої інтенції як автора. А наприкінці твору завершується мовний розвиток образу засудженням: **«Ой Богдане, вражий сину**, / **Пощо вірив ти поляку?** / **Ти Україні дав полину** / **І гроба викопав козаку**. / **Таже було тобі, Богдане**, / **Бити ляха до загину**. / **Ти щадив плем'я погане** / **Й зрадив Матір-Україну** [2, с.378] **та жазелем: Нещасний гетьмане Богдане**, / **Пощо зв'язався ти з Московою**, / **Пощо дитя своє кохане** / **Віддав у пастку з головою?** [2, с.411].

Мовний простір митця охоплює фактично всі лексико-семантичні елементи національної кодифікованої системи, яка має потужний арсенал засобів для виразнення художнього мовлення, моделювання художніх образів, максимально точного передавання особливостей описуваної епохи як базового елементу картини світу художнього твору. Перспективним вважаємо аналіз мовного образу Богдана Хмельницького в порівняльному аспекті у творчості як поетів, так і прозаїків різних історичних періодів.

Список використаних джерел:

1. Голобородько К.Ю. Ідіостиль Олександра Олеся: лінгвокогнітивна інтерпретація : [монографія]. Харків : Харк. іст.-філол. т-во, 2010. 527 с.
2. Огієнко І. (митрополит Іларіон) Богдан Хмельницький / упоряд., авт. передмови і коментарів М.С. Тимошик. Київ : Наша культура і наука, 2004. 448 с.
3. Пікалова А.О. Вербалізація концепту людина в поетичних текстах М. Стельмаха : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Харків, 2008. 233 с.
4. Поворознюк С.І. Семантико-стилістичні особливості інтерпретації образу Богдана Хмельницького в історичному дискурсі Івана Огієнка URL: file:///C:/Users/home/Videos/loisn_2015_12_42.pdf.
5. Степанов Ю.С. Константы: словарь русской культуры. Опыт исследования. Москва : Языки русс. культуры, 1997. 824 с.

The article is devoted to the analysis of the features of verbalization of Hetman Bogdan Khmelnytsky's image in the poetry reception of Ivan Ohienko. The theory of poetic language, which is developing on the basis of communicative linguistics, can not comprehensively disclose the internal aesthetic unity and integral content of the poetic work. Due to it the poetic work is only a linguistic context within which researchers recognize the structural properties and functions of the poetic expression and image used and modeled therein. In our opinion, the study of the language of national poets and writers can not be objective without taking into account the approaches, worked out within linguoculture, cognitive linguistics, that is, without considering the linguistic, ethnic, mental and individual psychological components of the picture of the world of each individual author.

The creative work of Ivan Ohienko is a unique phenomenon for Ukrainian culture. Insisting on the fate of his native land and his people, the scholar, writer, linguist, religious scholar, ecclesiastical hierarch, Metropolitan Ilarion left a considerable creative heritage that has unquestionable significance for understanding and preserving Ukrainian culture. Personally, in his work, we find works devoted to outstanding figures in Ukrainian history, in particular, it is the figure of Hetman Bohdan Khmelnytsky. Modern linguistics has a significant experience in studying the linguistic image of a person. These are the works of N. Arutiunova, O. Bondarenko, K. Holoborodko, S. Yermolenko, A. Pikalova, Y. Stepanova, V. Sukhenko, G. Siuta and others. However, there was no scientific research that would be devoted to the study of linguistic means of modeling the image of Hetman Khmelnytsky in the poem by I. Ohienko «Unfinished song». Therefore, we consider the subject of our research to be relevant. The purpose of our article is to elucidate the peculiarities of the linguistic representation of Hetman's image in the poetic discourse of I. Ohienko. The goal involves solving such problems: the definition of dominant lexemes used by the author to create the image; the classification of linguistic methods of creation of B. Khmelnytsky's image; the outlining of the individual-author's and national-marked elements of the Hetman's linguistic portrait.

The dynamics of the image in the poem and the linguistic means used by the author for its creation were described. Perspectives of further researches of Ivan Ohienko's creative work in linguocultural aspect are outlined.

Key words: linguistic means, linguistic-cultural specifics, lexeme, comparison, lingual image, modeling, linguistic technique.

Отримано: 16.09.2018 р.